

Т. ШЕВЧЕНКО

ГАЙДАМАКИ

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУЯ І. І. МЕЧНИКОВА

30a
136

Т. ШЕВЧЕНКО

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ~~ОНУ ім. І.І. МЕЧНИКОВА~~

САЙДАМАКИ •

Книгозбірня
„Губсоюз“
Бібліотека
„Губсоюз“

~~№ 4708~~

30.а

1136

Видавниче Товариство

„КРИНИЦЯ“

у Києві

Нестерівська 27.

КИЇВ

Друкарня „ГЕРОЛЬД“ Кудрявська 3

1918.

Гайдамаки.

(В. І. Григоровчу ¹) на пам'ять 22 априля 1838 р.)

Все йде, все минає — і краю немає...
Куди-ж воно ділось? відкіля взялось?
І дурей, і мудрий нічого не знає.
Живе... умирає... Одно зацвіло,
А друге завяло, навіки завяло,
І листя пожовкле вітри рознесли.
А сонечко встане, як перше вставало;
Горі червоні, як перше пилили,
Попливуть і потім; і ти, білолиций,
По синьому небу вийдеш погулять,
Вийдеш подивиться в жолобок, криницю
І в море безкрає, і будеш сіяць,
Як над Вавилоном, над його садами.
І над тим, що буде з нашими синами.
Ти вічний без краю!.. Люблю розмовлять,
Як з братом, з сестрою, розмовлять з тобою,
Співать тобі думу, що ти ж нашптав.
Порай міні ще раз: де дітись з журбок?
Я не самотній, я не сирота:
єсть у мене діти, та де їх подіти?
Заховать з собою? Гріх: душа жива!
А може їй легше буде на тім світі,
Як хто прочитає ті сльози-слова,
Що так вона щиро колись вилвала,
Що так вона нишком над ними ридала.
Ні, не заховаю, бо душа жива!
Як небо блакитне, нема йому краю, —

Так душі почину і краю немає.
А де вона буде? Химерні слова!
Згадай же хто-небудь її на сім світі,—
Безславному тяжко сей світ покидати!
Згадайте, дівчата, вам треба згадати!
Вона ваз лк біла, рожеві квіти,
І про вашу долю любила співать.

Поки сонце встане—спочивайте, діти!
А я поміркую, ватажка де взять.

Сини мої, гайдамаки!
Світ широкий, воля,—
Ідіть, сини, погуляйте,
Покушайте долі!
Сини мої невеликі,
Нерозумні діти!
Хто вас щиро без матері
Привітає в світі?
Сини мої! Орли мої!
Летіть в Україну!
Хоч і лихо зострінеться,
Так не на чужині.
Там найдеться душа щира,
Не дасть погибати;
А тут... а тут... тяжко, діти!
Коли пустять в хату,
То зострівши насміються.
Такі, бачте, люди:
Все письменні, друковані,
Сонце навіть гудять:
„Не відтіля—каже сходить,
Та не так і світить;
Отак,—каже—було б треба...“
Що маєш робити?

Треба слухать, може й справді
Не так сонце сходить,
Як письменні начитали.
Розумні та й годі!
А що-ж на всі вони скажуть?
Знаю вашу славу!
Поглузують, цокешкують
Та й кинуть під лаву.
„Нехай—скажуть—спочивають,
Поки батько встане
Та розкаже по-нашому
Про свої гетьмани;
А то дурень розкаже
Мертвими словами,
Та якогось то Ярему
Веде перед нами
У постолах. Дурень! дурень!
Били, а не вчили:
Од козацтва, од гетьманства
Високі могили—
Більш нічого—не осталось,
Та й ті розривають;
А він хоче, щоб слухали,
Як старці співають!
Дарма праця, пане брате:
Коли хочеш грошей,
Та ще й слави, того дава,
Співай про „Матрьюшу“,
Про „Парашу,—радість нашу“,
Султанз, паркетз, шпоры,
От де слава! А то співа:
„Грає сине море“,
А сам плаче; за тобою
І твоя громада

У сіряках... „—Правда, мудрі!
Спасибі за раду!
Теплий кожух, тільки, шкода,
Не на мене шитий,
А розумне ваше слово
Брехнею підбите.

Вибачайте! Кричіть собі!
Я слухать не буду,
Та й до себе не покличу:
Ви розумні люди,
А я дурень; один собі
У моїй хатині
Заспіваю, зариваю,
Як мала дитина.
Заспіваю— море грає,
Вітер повіває,
Степ чорніє, і могила
З вітром розмовляє.
Заспіваю— розвернулась
Висока могила;
Аж до моря Запорожці
Степ широкий крили;
Отамани на вороних
Перед бунчуками
Вигравають, а пороги
Між очеретами
Ревуть, стогнуть, розсердилися,
Щось страшне співають!
Послухаю, пожуриюся,
У старих питаю:
Чого, батьки, сумуєте?
— „Не весело, сину!
Дніпро на нас розсердився,
Плаче Україна...“

І я плачу. А тим часом
Пишними рядами
Виступають отамани,
Сотники з панамми,
І гетьмани,— всі в золоті.
У мою хатину
Прийшли, сіли коло мене,
І про Україну
Розмовляють— розказують,
Як Січ будували;
Як козаки на байдаках
Пороги минали;
Як гуляли по синьому,
Грілися в Скутарі,²⁾
Та як, люльки закуривши
В Польщі на пожарі,
В Україну верталися;
Як бенкетували,—
„Грай, кобзарю! лий шинкарю!“—
Козаки гукали.
Шинкарь знає, наливає
І не схаменеться;
Кобзарь вшкварив, а козаки—
Аж Хортиця³⁾ гнеться—
Метелиці та гонака
Гуртом оддирають;
Кухоль ходить переходить,
Так і висихає.
„Гуляй, пане, без жупана!
Гуляй, вітре, полем!
Грай, кобзарю, лий шинкарю,
Поки встане доля!“
Взявшись в боки, навприсядки
Парубки з ділами:
„Отак, діти добре, діти!

Будете панами!“
Отамани на бенкеті,
Неначе на ралі,
Похожають, розмовляють...
Вельможна громада
Не втерпіла, ударила
Старими ногами...
І я дивлюсь, поглядаю,
Сміюся сльозами,—

Дивлюся, сміюся дрібні утираю:
Я не одинокий, є з ким в світі жити!
У моїй хатині, як в степу безкраїм,
Козацтво гуляє, байрак гомонить;
У моїй хатині сине море грає,
Могила сумує, тополя шумить,
Тихосенько »Гриця« дівчина співає—
Я не одинокий, є з ким вік дожить!

От де мое добро, гроші,
От де моя слава!
А за раду—спасибі вам,
За раду лукаву!
Буде з мене, поки живу,
І мертвого слова,
Щоб вливать журбу—сльози.
Бувайте здорові!
Піду синів випровожать
В далеку дорогу.
Нехай ідуть; може найдуть
Козака старого,
Що привіта моїх діток
Старими сльозами.
Буде з мене. Скажу ще раз:
Пан я над панами!

Отак, сидя в кінці стола
Міркую, гадаю:
Кого просить? Хто поведе?
На дворі світає,
Погас місяць, горить сонце,
Гайдамаки встали,
Помолились, одяглися,
Кругом меце стали.
Сумно, сумно, як сироти,
Мовчки похилились:
„Благослови, кажуть, батьку,
Поки маєш силу,
Благослови шукать долю
На широкім світі.“
— „Постривайте! Світ—не хата
А ви малі діти,
Нерозумні. Хто ватажком
Піде перед вами?
Хто проведе? Лихо, діти,
Лихо міні з вами!
Викохав вас, вигодував,
Виросли чималі,
Йдете в люди, а там тепер
Все письменне стало,
Вибачайте, що не вивчив,
Бо й мене, хоч били,
Добре били, а багато
Де-чому навчили:
Тма, мна знаю, а оксію
Не втну таки й досі ⁴⁾.
Що-ж вам скажуть? Ходім, сини,
Ходімо попросим!
єсть у мене ширий батько ⁵⁾
Рідного немає)—
(Дасть він міні раду з вами,

Бо сам, здоров, знає,
Як то тяжко блукать в світі
Сироті без роду;
А до того—душа щира,
Козацького роду,
Не одцуравсь того слова,
Що мати співала,
Як малого повивала,
З малим розмовляла;
Не одцуравсь того слова,
Що про Україну
Сліпий старець сумуючи
Співає під тинном,—
Любить її, думу правди,
Козацькую славу,
Любить її! Ходім, сини,
На раду ласкаву!
Як би не він спіткав мене
При лихій годині,
Давно б досі заховали
В снігу на чужині,—
Заховали б та й сказали:
„Так якесь ледащо!“
Тяжко-важко нудить світом,
Не знаючи за що.
Минулося, щоб не снилось!...
Ходімо, хлопята!
Коли міні на чужині
Не дав погібати,
То й вас прийме, привітає,
Як свою дитину.
А од його, помолвшись,
Гайда в Україну!“
Добрідень же, тату, в хату!
На твоім порогу

Благослови моїх діток
В далеку дорогу!
1884 7/IV.
Петербург

І. ІНТРОДУКЦІЯ ²).

Була колись шляхетчина,
Вельможная пані,—
Мірядася в Москалями,
З Ордою, з султаном,
З Німотою. Було колись..
Та що не минає?
Було, шляхта, знай, чваниться,
День і ніч гуляє,
Та королем коверзує,
Не кажу Степаном,
Або Яном Собієським:
Ті два незвичайні,—⁷⁾
А іншими... Небораки
Мовчки панували.
Сейми, сеймики ревіли,—
Сусіди мовчали,
Дивилися, як королі
Із Польци втікають,
Та слухали, як шляхетство
Навісне гукає:
Nie pozwalam nie pozwalam! ³)
Шляхта репетує,
А магнати палять хати,
Шабельки гартують.
Довго таке творилося,
Поки не в Варшаві
Запанував над ляхами
Понятовський жвавий. ⁴)

Запанував, та й думав шляхту
Приборкать трошки,—не зумів;
Хотів добра, як дітям мати,
А, може, й ще чого хотів.
Єдине слово „nicrozwalam“
Хотів у шляхти одібрати,
А потім... Польща запалала,
Шляхта сказалася,—кричать:
—„Слово гонору, дарма праця!
Поганець, наймит Москаля!“
На гвалт Пулавського і Паца
Встає шляхетська земля,
І—разом сто конфедерацій. ¹⁰⁾

Розбрелись конфедерати
По Польщі, Волині,
По Литві, по Молдаванах
І по Україні;
Розбрелися, та й забули
Волю рятувати.
Полигалися з жилами,
Та й ну руйнувати;
Руйнували, мордували,
Церквами топили..
А тим часом гайдамаки
Ножі освятили.

II. ЯРЕМА.

—„Яремо! гершту, хамів сину?“
Піди кобилу приведи!
Подай пативки господині,
Та принеси міні води!
Вимети хату! внеси дрова!
Посип индикам! гусям дай!

Піди до льоху, до корови,
Та швидче, хаме!... Постривай!
Упоравшись, біжи в Вільшану: ¹¹⁾
І мості треба. Не барись!“—
Пішов Ярема, похилився.
Оттак у-ранці Жид поганий
(Над козаком коверзував.
Ярема гнувся, бо не знав.)
Не знав сіромаха, що вирости крила,
Що неба достане, коли полетить,
Не знав, нагинався.

О, Боже мій милий!

Тяжко жить на світі, а хочеться жить:
Хочеться дивитись, як сонечко сяє,
Хочеться послухать, як море заграє,
Як пташка щебече, байрак гомонить,
Або чорнобрива в гаю заспіває..
О, Боже мій милий, як весело жить!

Сирота Ярема, сирота убогий:
Ні сестри, ні брата, нікого нема!
Попихач жидівський, виріс у порогу,
А не клене долі, людей не займа,
Та й за що їх лаять? Хіба вони знають,
Кого треба гладить, кого катувать?
Нехай бенкетують! У їх доля дбає,
А сироті треба самому придбать.
Трапляється, часом тихенько заплаче;
Та й то не од того, що серце болить:
Що-небудь згадає, або що побачить..
Та й знову до праці... Оттак треба жить!
На-що батько—мати, високі палати,
Коли нема серця—з серцем розмовлять?

Сирота Ярема сирота багатий,
Бо є з ким заплакати, є з ким заспівати,

Єсть карії очі—
Як зіроньки сяють,
Білі рученята
Мліють, обнимають;
Єсть серце єдине,
Серденько дівоче;
Що плаче, сміється,
Як він того хоче;
Що плаче, сміється,
І мре, й оживає,

Святем духом серед ночі
По-над ним вітає.

Отакий-то мій Ярема,
Сирота багатий.

Таким і я колись-то був...

Минуло, дівчата!

Минулося, розійшлося,

І сліду не стало.

Серце мліє, як згадаю:

Чому не осталося?

Чому не осталося? Чому не вітало?

Легше було б сльози, журбу виливати,

Люди одібрали, бо їм було мало:

„На-що йому доля? Треба закопати,—

Він і так багатий!“

Багатий на лати

Та на дрібні сльози — бодай не втирати...

Доле моя, доле! Де тебе шукать?

Вернися до мене, до моєї хати,

Або хоч приснися... не хочеться спати!

Вибачайте, люди добрі!

Може не до-ладу,

Та прокляте лихо, злидні —

Кому не завадять?

Може ще раз зострінемось!

Поки шкандибаю

За Яремою по світу,

А, може... й не знаю.

Лихо, люди, всюди лихо,

Ніде пригорнуться:

„Куди—каже—хилить доля,

Туди й треба гнуться“—

Гнуться мовчки, усміхаться,

Щоб люди не знали,

Що на серці заховано,

Щоб не привітали.

Бо їх ласка — нехай сниться

Тому, в кого доля,

А сироті щоб не снилась,

Не снилась ніколи!

Тяжко, нудно розказувати,

А вмовчати не вмію,

Виливайся ж, слово-сльози:

Сонечко не гріє,

Не висушить. Поділюся

Моїми сльозами,

Та не з братом, не з сестрою,—

З німими стінами

На чужині... А поки що—

До корчми вернуса:

Що там робиться?

Жидюга

Дріжить, ізігнувшись

Над каганцем, лічить гроші

Коло ліжка, клятий.

А на ліжку... ох, аж душно!

Білі рученята

Розкидала, розкрилася,

Як квіточка в гаю
Червоні; а пазуха...
Пазухи немає.
Розірвана. Мабуть, душно
На перині спати,—
Одинокій, молоденькій
Ні з ким розмовляти,—
Одна шепче... Несказано
Гарна нехрещена!
Ото дочка, а то батько,—
Чортова кишени.
Стара Хайка лежить долі,
В перивах поганих.
Де-ж Ярема? Взявши торбу,
Потяг у Вільшану.

III. КОНФЕДЕРАТИ.

— „Одчиняй, проклятий Жиде!
Бо будеш битий! Одчиняй!
Ламайте двері, поки вийде
Старий паскуда!“
— „Постривай!
Стривайте, зараз!“
— „Нагаями
Свиняче ухо! Жартувать,
Чи що ти хочеш?“
— „Я? З панами?
Крий Боже! Зараз, дайте встать,
Яснобельможні! (нишком—свині!)“
— „Пане полковнику, ламай!“
Упали двері, а нагай
Малює вдовож жидівську спину.
„Здоров, свине! Здоров, Жиде!“

Здоров, чортів сину!“
Та нагаєм, та нагаєм...
А жид зогнув спину
„Не жартуйте, мості пане!“
— „Добри-вечір в хату!
Ще раз шельму! ще раз... годі!
Вибачай, проклятий!
Добри-вечір! А де дочка?“
— „Умерла, панове!“
— „Тжеш, їуде! Нагаями!“
Посипались знову...
„Ой, паночки—голубчики,
Біг Богу, немає!“
— „Брешеш, шельмо!“
— „Коли брешу,
Нехай Бог карає!“
— „Не Бог, а ми. Признавайся!“
— „На-що б мав ховати,
Як-би жива? Нехай, Боже,
Щоб я був проклятий!...
„Ха, ха, ха! Чорт, панове,
Літанню ¹²⁾ співає.
Перехрестясь!
— „Як же всоно?
Далєбі, не знаю.“
— „Отак дивись!“
Лях хреститься,
А за ним їуда.
„Браво! браво! охрестили!
Ну, за таке чудо
Могоричу, мості-пане!
Чуєш, охрещений?
Могоричу!“
— „Зараз, зараз!“

Ревуть, мов скажені,
Ревуть, Ляхи, а поставець
По столу гуляє.
„Ще Польща не згінела!“
Хто куди гукає.
— „Давай, жиде!“
Охрещений
Із льоху та в хату,
Знай шмигляє, наливає;
А конфедерати,
Знай гукають: — „Жиде, меду!“
Жид не схаменеться.
— „Де цимбали? грай, псявіро!“
Аж корчма трясеться;
Краковяка оддирають,
Вальса та мазура.
А жид гляне та нищечком:
„Шляхетська натура!“
— „Добре, годі! Тепер співай!“
— „Не вмю, ей Богу!“
— „Не божись, собача шкуро!“
— „Яку-ж вам? „Небогу“?
„Була собі Гандзя,
„Каліка небога,
Божилася,
„Молилася,
„Що боліли ноги:
„ На панщину не ходила,
„А за парубками
Тихесенько,
„Гарнесенько
„ Поміж бурянами“.
„Годі! годі! це погана
Схизмати співають“¹⁸⁾
— „Якої-жвам? Хіба оцю?

Стривайте! згадаю“...

„Перед паном Хведором
Ходить Жид ходером,
„І залком,
„І передком—
„Перед паном Хведірко!“
— „Добре, годі! Тепер плати!“
— „Жартуйте, пане!
За що платити?“
— „Що слухали.
Не кривись, поганій!
Не жартую. Давай гроші“
— „Де міні їх взяти?
Ні шеляга; я панською
Ласкою багатий.“
— „Лжеш, собако! Признавайся!
А ну-те, панове,
Батогами!“
Засвистіли,
Хрестять Лейбу знову.
Періщили, періщили,
Аж пір'я летіло...
— „Ей же Богу, ні шеляга!
Іжте моє тіло!
Ні шеляга! гвалт! рятуйте!“
— „Ось ми порятуєм!“
— „Постривайте! я щось скажу..“
— „Почуем, почуем,
Та не бреш! бо хоч здохни,
Брехня не може.“
— „Ні... в Вільшаній...“
— „Твої гроші?“
— „Мої?.. Ховай Боже!

Ні, я кажу, що в Вільшаній...
Вільшанські схизмати.“

— „По три семі, по чотири
Живуть в одній хаті?

Ми це знаєм, бо ми самі

Іх так одчухрали...“

— „Та ні, не те... вибачайте,—

Щоб лиха не знали,

Щоб вам гроші приснились!..

Бачте, у Вільшаній...

У костьолі.. у титаря...

А дочка Оксана!

Ховай Боже! Як паночка!

Що-то за хороше!

А червінців! Хсч не його,

Так що? Аби гроші!“

— „Аби гроші, однаково!

Правду Лейба каже;

А щоб певна була правда,

Нехай шлях покаже.

Одягайся!“

Поїхали

Ляхи у Вільшану,

Один тільки під лавою

Конфедерат паний

Нездужа встать, а курника,

Паний і веселий.

>Му жујему, му жујему,

Polska nie zginie!¹⁴).

IV. ТИТАРЬ.

„У гаю, гаю

Вітру немає;

Місяць високо,

Зіроньки сяють.

Вийди серденько

Я виглядаю

Хоч на годину,

Моя рибчино!

Виглянь, голубко,

Та поворкуем,

Та посумуем:

Бо я далеко

Сю ніч мандрую.

Виглянь же, пташко,

Мое серденько,

Поки близенько,

Та поворкуем...
Ох, тяжко важко!“

Отак, ходя по-під гаєм,

Ярема співає,

Виглядає, а Оксани

Немає, немає.

Зорі сяють, серед неба

Світить білолиций;

Верба слуха соловейка,

Дивиться в криницю;

На калині, над водою,

Так і виливає,

Неначе зна, що дівчину

Козак виглядає.

А Ярема по долині

Ледве-ледве ходять,

Не дивиться, не слухає.

„На що міні врода,

Коли нема щастя, коли нема дол?

Діта молодії марно пропадуть.

Один я на світі—стебло серед поля,
Його буйні вітри полем рознесуть.
Так і мене люди не знають, де діти.
За-що ж одцуралась? Що я сирота?
Одно було серце, одно на всім світі,
Одна душа щира, та бачу, що й та,
Що й та одцуралась!“

І хлинули сльози.
Поплакав сердега, утер рукавом.
Оставайсь здорова! В далекій дорозі
Найду або долю, або за Дніпром
Ляжу головою. А ти не заплачеш,
А ти не побачиш, як ворон клює
Ті карі очі, то очі козачі,
Що ти цілувала, серденько мое!
Забудь мої сльози, забудь сиротину,
Забудь, що клялася,—другого шукай!
Я тобі не пара; я в сірій свитині,
А ти—титарівна... кращого вітай!
Вітай, кого знаєш,—така моя доля!
Забудь мене, пташко, забудь не журись!
А коли почувеш, що на чужім полі
Сховали Ярему,—нишком помолись,—

Одна, серце, на всім світі
Хоч ти помолися!“

Та й заплакав сіромаха,
На кий похилився.
Плаче собі тихесенько...
Шелесть!.. коли гляне:
По-під гаєм, мов ласочка,
Крадеться Оксана.
Забув... побіг... обнялися...

— „Серце“—та й зомліли.
Довго, довго тільки—„серце“!

Та й знову німіли.

— „Годі, пташко!“

— „Ще трошечки,
Ще... ще, сизокрилий!
Вийми душу!... Ще раз... ще раз...
Ох, як я втомилась!“

— „Одпочинь, моя ти зоре!

Ти з неба злетіла!“

Послав світку. Як ясочка,

Усміхнулась, сла.

— „Сідай же й ти коло мене!“

Сів, та й обнялися.

— „Серце мое, зоре моя;

Де се ти зоріла?“

— „Я сьогодні забарилась:

Батько занедужав,—

Коло його все поралась.“

— „А мене й байдуже?“

— „Який бо ти, ей-же Богу!“

І сльози блиснули.

— „Не плач, серце, я жартую.“

— „Жарти!“

Усміхнулась.

Прихилилась головою,

Та й ніби заснула.

— „Бач, Оксано, я жартую,

А ти й справді плачеш!

Ну, не плач же, глянь на мене:

Завтра не побачиш:

Завтра буду я далеко,

Далеко, Оксано!

Завтра в-ночі у Чигрині

Свячений достану;

Дасть він міні срібло-злато,

Дасть він міні славу;

Одягну тебе, обую,
Посажу, як паву,
На дзиглику, як гетьманшу
Та й дивитись буду...
Поки не вмру—дивитимусь.
— „А може й забудеш?
Розбогатієш, у Київ
Поїдеш з панамі,
Найдеш собі шляхтяночку,
Забудеш Оксану!“
— „Хіба краща є за тебе?“
— „Може й є, не знаю.“
— „Гнівиш Бога, мое серце:
Кращої немає
Ні на небі, ні за небом,
Ні за синім морем
Нема кращої од тебе!“
— „Що се ти говориш?
Схаменися!“

— „Правду, рибко!“
Та й знову, та й знову...
Довго вони, як бачите,
Між мови—розмови
Цлувались, обнімались
З усієї сили;
То плакали, то божились,
То ще раз божились.
Ій Ярема розказував,
Як жить вони будуть,
Як окує всю в золото,
Як долю добуде,
Як виріжуть гайдамаки
Дяків в Україні,
Як він буде панувати,
Коли не загине.

Аж обридло слухаючи,
Далебі, дівчата!
„Ото який! Мов і справді
Обридло!“

А мати

Або батько як побачать,
Що ви мої любі,
Таке диво читаєте,—
Гріха на всю губу!...
Тоді, тоді—та цур йому!
А дуже цікаве!
А нащо вам розказать би,
Як козак чорнявий
Під вербою над водою
Обнявшись сумує;
А Оксана, як голубка,
Воркує, цілує,
То заплаче, то зомліє,
Головоньку схилить:
„Серце мое, доле моя!
Соколе мій милий!
Мій!“... Аж верби нагинались,
На таку мову.
Ото мова! Не розкажу,
Мої чорноброві,
Не розкажу проти ночі,
А то ще присниться.
Нехай собі розійдуться
Так, як і зійшлися:
Тихесенько, гарнесенько,
Щоб ніхто не бачив—
Ні дівочі дрібні сльози.
Ні щирі козачі.
Нехай собі! Може ще раз

Вони на сім світі
Зострінуться? Побачимо...

А тим часом світить
З усіх вікон у титаря.
Що-то там твориться?
Треба глянуть та розказать...
Бодай не дивиться!

Бодай не дивитись, бодай не казати!
Бо за людей сором, бо серце болить.
Гляньте, подивіться: то конфедерати,
Люди, що зібрались волю боронити!
Боронять, прокляті! Будь проклята мати,
І день, і година, коли понесла,
Коли породила, на світ привела!
Дивіться, що роблять у титаря в хаті
Пекельні діти!

У печі пала
Огонь і світить на всю хату;
В кутку собакою дрижить
Проклятий Жид. Конфедерати
Кричать до титаря: „Хоч жить?
Скажи, де гроши!“

Той мовчить.
Налигачем скрутили руки,
Об землю вдарили.—нема,
Нема ні слова.

— „Мало муки!
Давайте приску! Де смола?
Кропи його! Отак! Холоне?
Мерщій же приском посипай!
Що? Скажеш, шельмо?.. І не стогне
Завзята бестія! Стривай!“
Насипали в халяви жару...
— „У тімя цвяшок закатай!“

Не витерпів святої кари,
Упав сердега. Пропадай
Душа без сповіді святої!
— „Оксано, дочко!“ та й умер.
Ляхи задумалися стоя,
Хоч ізапеклі

— „Що ж тепер?
Панове, ради! Поміркуем...
Тепер з ним нічого робить.
Запалім церкву!“

— „Сьалт! Рятуйте!
Хто в Бога вірує!“ — кричить
На дворі голос, що є сили;
Ляхи зомліли — „Хто такий?“
Оксана в двері: „Вбили! вбили!“
Та й пада крижем. А старший
Махнув рукою на громаду.
Понура шляхта, мов хорти,
За двері вийшла. Сам позаду
Бере зомлілую...

Де-ж ти,
Яremo? де ти? Подивися?
А він мандруючи співа,
Як Наливайко з Ляхом бився.

Ляхи пропали; нежива
Пропала з ними і Оксана.
Собаки де-де по Вільшаній
Загавкають, та й замовчать.
Біліє місяць; люди сплять,
І титарь спить.. Не рано встане!
На-віки, праведний, заснув.
Горіло світло, погасало,—
Погасло... Мертвий мов здрігнув.
І темно, сумно в хаті стало.

V. СВЯТО В ЧИГИРИНІ.

Гетьмани, гетьмани! Як-би то ви встали, —
Встали, подивились на той Чигирин,
Що ви будували, де ви панували, —
Заплакали б тяжко, бо ви б не пізнали
Козацької слави убогих руїн!
Базари—де військо, як море, червоне,
Перед бунчуками, бувал, горить,
А ясновельможний на воронім коні
Блисне булавою—море закипить;

Закипить, і розлилося
Степами, ярами;
Лихо мліє перед ними...
А за козаками...
Та що й казати? Минулося!
А те, що минуло,
Не згадуйте, пани-брати,
Бо щоб не почули...
Та й що з того, що згадаеш?
Згадаеш—заплачеш.
Ну, хоч глянцем на Чигирин,
Колись-то козачий.

Із-за лісу, з-за туману,
Місяць впливає,
Червоніє круглолиций,
Горить, а не сяє,
Неначе зна, що не треба
Людям його світу,
Що пожари Україну
Нагріють, освітять.
І смерклося, а в Чигирині,
Як у домовині,
Сумно—сумно (Отак було
По всій Україні

Проти ночі Маковія,
Як ножі святили)
Людей не чуть; через базар
Кажан костокрилий
Перелетить; на вигоні
Сова завиває.
А де-ж люди? Над Тясмином,
У темному гаю
Зібралися; старий, малий,
Убогий, багатий
Поедналися,—дожидають
Великого свята.
темному гаю, в зеленій діброві,
придоні коні отаву скубуть;
Ідлані коні, вороні готові
Що-то поїдуть? Кого повезуть?
Кого, дивіться! Лягли на долині,
наче побиті, ні слова не чуть.
О гайдамаки.. На гвалт України
Вони налетіли; вони рознесуть
Ляхам, Жидам кару;
За кров і пожари
Влом гайдамаки Ляхам оддадуть:

По-під дібровою стоять
Вони залізної тарані:
Щедрої гостинець пані ¹⁵),—
Що їй давати,—
Нівроку їй, нехай царствує!
Нехай не вадить, як не чує!..
По між возами ніде стаять:
Неначе в ирїї налетіло
З Смілянщини, з Чигирина,
Просте козацтво, старшина,—
На певне діло налетіли.

Козацьке панство, похожає
В киреях чорних, як один,
Тихенько ходя розмовляє
І поглядає на Чигрин.

Старшина первий.

Старий Головатий щось дуже ковер

Старшина другий.

Мудра голова! Сидить собі в хуторі, ні
не знає нічого, а подивися—скрізь Гол
тий. »Коли сам«— каже—»не повершу,
синові передам.«

Старшина третій.

Та й син же штука! Я вчора зустрівся
Залізняком ¹⁸⁾; таке розкажує про його,
щур йому! »Кошовим«— каже,—»буде, та
годі; а може ще й гетьманом, коли те»..

Старшина другий.

А Гонта ¹⁹⁾ на-що? А Залізняк? До Го
сама... сама писала: »Коли«— каже...

Старшина первий.

Питьте лишень! Здається, дзвонять.

Старшина другий.

Та ні, то люди гомонять.

Старшина первий.

Гомонять, поки Ляхи почують. Ох, стари
голови та розумні! Химерять химерять, та й
зроблять з лемеша швайку. Де можна лан-
тух, там торби не треба. Купили хрину—
треба ззісти; плачте, очі, хоч повилазьте:
бачили, що купували,— грошам не пропадуть!
А то думають-думають, ні в голос, ні мовчки,
а Ляхи догадаються—от тобі й пшик! Що
там за рада? Чом вони не дзвонять? Чим
спиниш народ, щоб не гомонів? Не десять
душ, а слава Богу, вся Смілянщина, коли
не вся Україна. Он, чуєте, співають?

Старшина третій.

Справді, співа щось; піду, спину.

Старшина первий.

Не спиняй! Нехай собі співає, аби не
голосно!

Старшина другий.

Ото мабуть Волох! ²⁰⁾ Не втерпів таки
старий дурень; треба та й годі!

Старшина третій.

А мудро співає! Коли не послухаєш, усе
иншу. Підкрадемося, братці, та послухаєм; а
тим часом задзвонять.

Старшина первий і другий.

А що-ж? То й ходімо!

Старшина третій.

Добре, ходімо!

(Старшини нишком стали за дубом, а під дубом сидить сльпий кобзарь; кругом його запорожці і гайдамаки. Кобзарь співає з повагою і неголосно).

Кобзарь.

„Ой, Волохи, Волохи!
Вас осталося трохи;
І ви, Молдавани,
Тепер ви не пани:
Ваші господарі—
Наймити Татарам,
Турецьким султанам,
В кайданах, в кайданах!
Годі ж, не журітсья,
Гарно помолітсья,
Братайтесь з нами,—
З нами, козаками;
Згадайте Богдана,
Старого гетьмана
Будете панами,
Та, як ми, з ножами,
З ножами святими,
Та з батьком Максимом ²²⁾
Сю ніч погуляем,
Ляхів погойдаем,
Та так погуляем,
Що аж пекло засмітсья,
Земля затрясетсья,
Небо запалає...
Добре погуляем!“

Запорожець.

Добре погуляем! Правду старий співа, як

не бреше. А що-б то з його за кобзарь був, як-би не Волох!

Кобзарь.

Та я й не Волох,—так тільки був колись у Волощині, а люди й зовуть Волохом—і сам не знаю, за-що.

Запорожець.

Ну, та дарма; утні ще яку-небудь! А ну лишень про батька Максима ушкварь!

Кайдамака.

Та не голосно, щоб не почувла старшина.

Запорожець.

А що нам ваша старшина? Почує, так послуха, коли має чим слухати, та й годі! У час один старший—батько Максим; а він як почує, то ще карбованця дасть. Співай, старче божий, не слухай його!

Гайдамака.

Та воно так, чоловіче; я це й сам знаю, та ось що: не так пани, як підпанки! або—поки сонце зійде, то роса очі виїсть.

Запорожець.

Брехня! Співай, старче божий, яку знаєш, а то й дзвона не діждемо,—поснемо.

Гуртом.

Справді поснемо: співай яку-небудь!

К о б з а р ь (співає).

„Літа орел, літа сизий
По-під небесами;
Гуля Максим, гуля батько
Степами, лісами.
Ой, літає орел сизий,
А за ним орлята,—
Гуля Максим, гуля батько,
А за ним хлопята:
Запорожці ті хлопята,
Сини його, діти.
Поміркує, загадає,
Чи бити, чи пити,
Чи танцювать, то й ушкварять,
Аж земля трясеться;
Заспіває—заспівають,
Аж лихо сміється;
Горілку-мед не чаркою—
Поставцем черкає,
А ворога, заплющившись,
Ката, не минає.
Отакий-то наш отаман,
Орел сизокрилий!
І воює, і гарцює
З усієї сили.
Нема в його ні оселі,
Ні саду, ні ставу...
Степ і море—скрізь битий шлях,
Скрізь золотого, слава.
Шануйтеся ж, вражі Ляхи,
Скажені собаки:
Йде Залізвяк Чорним шляхом, ²³⁾
За ним гайдамаки.“

З а п о р о ж е ц ь.

Оце то так! Вчистив, нічого сказати: і до-
ладу, і правда. Добре, далєбі добре! Що хоче,
то так і втне. Спасибі, спасбі!

Г а й д а м а к а.

Я щось не второпав, що він співав про
гайдамаків?

З а п о р о ж е ц ь.

Який бо ти безз і справді! Бачиш, ось
що він співав: щоб Ляхи погані, скажені
собаки, каялись, бо йде Залізвяк Чорним
шляхом з гайдамаками, щоб Ляхів, бачиш,
різати...

Г а й д а м а к а.

І вішать, і мордувать! Добре, ей-Богу,
добре! Ну, це так! Далєбі, дав би карбован-
ця, як би був не пропив учора! Шкода! Ну,
нехай стара вязне більше мяса буде! По-
боргуй, будь ласкав—завтра оддам. Утни
ще що-небудь про гайдамаків!

К о б з а р ь.

До грошей я не дуже ласий. Аби була
ласка слухати, - поки не охрип, співатиму; а
охрипну—чарочку, другу тії ледащиці-живи-
ці, як то кажуть, та й знову. Слухайте ж,
панове, громадо!

»Ночували гайдамаки
В зеленій ліброві,
На припові пасли коні,

Сідлані, готові.
Ночували Ляшки-панки
В будинках з Жидами,
Напилися, простяглися,
Та й...»

Г р о м а д а.

Цить лишень! Здається, дзвонять. Чуєш
ще раз... о!

К о б з а р ь.

Задзвонили, задзвонили!
Пішла луна гаєм!
Ідїть же ви та молїться,
А я доспїваю.

Повалили гайдамаки,
Аж стогне дїброва;
Не повезли, а на плечах
Чумацькі волові
Несуть вози А за ними
Сліпий Волох знову:
»Ночували гайдамаки
В зеленїй дїброві...
Шкандибає, курникає,
І гич не до речі.
— »Ну лиць вишу, старче божий!«
З возами на плечах
Кричать йому гайдамаки.
--»Добре, хлопці, на-те!
Отак отак! добре, хлопці!
А ну-те, хлопята,
Ушкваримо!«

Земля гнеться,
А вони з возами
Так і рїжуть. Кобзарь грає,
Додає словами:

»Ой, гоп таки-так!
Кличе Гандзю козак:
»Ходи, Гандзю, пожартую!
»Ходи, Гандзю, поцілую!
«Ходім, Гандзю, до попа
»Богу помолїться;
»Нема жита ні снопа--
»Вари варениці!«
Оженився, зажурився:
Нїчого немає;
У ряднині ростуть діти,
А козак співає:
»І по хаті ти-ни-ни,
»І по сїнях ти-ни-ни,
»Вари, жінко, лини!
»Ти-ни-ни, ти-ни-ни!«
—»Добре! добре! ще раз!«
Кричать гайдамаки.

—Ой, гоп того дива!
Наварили Ляхи пива,
А ми будем шинкувать,
Ляшкв-панків частувать;
Ляшків-панків почастиуем,
З панячками пожартуем.
Ой, гоп таки-так!
Кличе панну козак:
»Панно, прашко моя!
»Панно, доля моя!
»Не соромся, дай рученьку,

- »Ходім погуляймо;
- »Нехай людям лихо сниться,
- »А ми заспіваймо!
- »А ми заспіваймо!
- »А ми посідаймо,
- »Панно, пташко моя!
- »Панно, доле моя!«
- »Ще раз, ще раз!«
- »Як-би таки або так, або сяк,

Як-би таки запорожський козак!

Як-би таки молодий, молодий,

Хоч по хаті б поводив, поводив!

Страх міні не хочеться!

З старим дідом морочиться!

Як би таки...«

—»Щу-цу, скажені, схаменіться!

Бач, розходилися! А ти,

Стара собако, де-б молиться,

Верзеш тут погань! От чорти!«

Кричить отаман, Опинились, —

Аж церков бачать: ²⁴⁾ дяк співа,

Попи з кадилами, з кропилом...

Громада—ніби нежива,

А-ні телень... По-між возами

Попи з кропилами пішли;

За ними корогви несли,

Як на великдень над пасками.

—»Моліться, братія, моліться!«

Так благочинний почина:

»Кругом святого Чигрина

Сторожа стане з того світу,

Не дасть святого розпинать.

А ви Україну ховайте:

Не дайте матері, не дайте

В руках у ката пропадуть!

Од Конашевича ²⁵⁾ і досі

Пожар не гасне, люди мруть,

Конають в тюрмах, голі, босі...

Діти нехрещені ростуть, —

Козацькі діти; а дівчата,

Землі козацької краса,

У Ляха вяне, як перш мати,

І непокрита коса

Стидом січється; карі очі

В неволі гаснуть; розкувать

Козак сестру свою не хоче,

Сам не соромиться конать

В ярмі у Ляха... Горе, горе!

Моліться, діти! Страшний суд

Ляхи в Україну несуть,—

І заривають чорні гори.

Згадайте праведних гетьманів:

Де їх могили? Де лежить

Останок славного Богдана?

Де Остряницина стоїть

Хоч-би убогая могила?

Де Наливайкова? Нема!

Живого й мертвого спалили ²⁵⁾.

Де той Богун, де та зіма?

Ігул що-зіму замерзає,—

Богун не встане загатить

Шляхетським трупом. Лях гуляє;

Нема Богдана—червонить

І Жовті Води й Рось зелену.

Сумує Корсунь староденний:

Нема журбу з ким поділить!

І Альта плаче: »Тяжко жити.

Я сохну, сохну—... Де Тарас? ²⁷⁾

Нема не чуть,—не в батька діти!

Не плачте, братія: за нас
І душі праведних, і сила
Архистратига Михаїла.
Не за горами кари час!
Молітесь, братія!»

Молились,
Молились щиро козаки,
Як діти, щиро; не журились,
Гадали теє... а зробилось—
Над козаками хусточки!
Одно добро, одна слава—
Більє хустина,
Та й ту знімуть...

А дякон:
— »Нехай ворог гине!
Беріть нож! Освятили «
Аж серце холоне
Ударили в дзвони;
Реве гаєм: »освятили!«
Освятили освятили!
Гине шляхта, гине!
Розібрали, заблишали
По всій Україні. ²⁸⁾

VI. ТРЕТІ ШВІТІ. ²⁹⁾

Ще день Україну катували
Ляхи скажені; ще один,
Один останній сумували
І Україна і Чигрин.
І той минув, день Маковія,
Велике свято в Україні,
Минув, — і Лях, і Жидовин
Горілки, крові упивались.
Кляли схизмата, розпинали,

Кляли, що нічого вже взять.
А гайдамаки мовчки ждали,
Поки поганці ляжуть спать.
Лягли, і в голови не клади,
Що вже їм завтра не вставать,
Ляхи заснули, а Іуди
Ще лічать гроші, — у-ночі
Без світла лічать бариш,
Щоб не побачили злі люди;
І ті на золото лягли,
І сном нечистим задрімали!

Дрімать; на-віки бодай задрімали!
А тим часом місяць пливе оглядять
У небо, і зорі, і землю, і море,
Та глянуть на люди, що вони моторять,
Щоб Богові в-ранці теє розказать.
Світить білолиций на всю Україну,
Світить, а чи бачить мою сиротину,
Оксану з Вільшани, мою сироту?
Де її мордують, де вона воркує?
Чи знає Ярема? чи знає, чи чує?
Побачимо потім, а тепер не ту,
Не ту заспіваю, иншої заграю:
Лихо—не дівчата буде танцювать!
Недолю співаю козацького краю;
Слухайте ж, щоб дітям потім розказать,—
Щоб і діти знали, внукам розказали,
Як козаки шляхту тяжко покарали
За те, що не вмiла в добрі панувать.

Гомонiла Україна,
Довго гомонiла, —
Довго-довго кров степами
Текла, червонiла;

Текла, текла та й висохла.
Степи зеленіють;
Діди лежать, а над ними
Могили синіють.
Та що з того, що високі?
Ніхто їх не знає,
Ніхто щиро не заплаче,
Ніхто не згадає.
Тільки вітер тихесенько
Повіє над ними,
Тільки роси ранесенько
Сльозами дрібними
Їх умиють. Зійде сонце,
Осушить, пригріє;
А унуки? Ім байдуже,—
Жито панам сіють!
Багато їх, а хто скаже,
Де Гонти могила?
Мученика праведного
Де похоронили?
Залізник де, душа щира,
Де опочиває?
Тяжко—важко! Кат панує,
А їх не згадають.

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,—
Довго-довго кров степами
Текла, червоною.
І день і ніч гвалт, гармати;
Земля стогне, гнеться;
Сумно, страшно, а згадаєш—
Серце усміхнеться.

Місяцю мій ясний! З високого неба

Сховайся за гору, бо світу не треба;
Страшно тобі буде, хоч ти й бачив Рось
І Альту, і Сену: ³⁰⁾ і там розлилось,
Не знать за що, крови широкее море.
А тепер що буде? Сховайся-ж за гори;
Сховайся, мій друже, щоб не довелось
На старість заплакати!

Сумно, сумно серед неба
Сяє білолиций;
По-над Дніпром козак іде—
Може, з вечорниці?
Смутний іде, невеселий
Ледве несуть ноги,—
Може дівчина не любить
За те, що убогий?
І дівчина його любить,
Хоч лата на латі,—
Чорнобривий, а не згине,
То буде й багатий.
Чого-ж смутний, невеселий
Іде чуть не плаче?
Якусь тяжку недоленьку
Віщує козаче;
Чує серце, та не скаже,
Яке лихо буде,
Мине лихо... Кругом його—
Мов вимерли люди.
А ні півня, ні собаки,
Тільки із-за гаю
Деь далеко сіроманці—
Вовки завивають.

Байдуже! Іде Ярема,
Та не до Оксани,

Не в Вільшану на досвітки,—
 До ляхів поганих
 У Черкаси ³¹⁾. А там третій
 Півень заспіває
 А там... а там... Йде Ярема,
 На Дніпр поглядає.

„Ой, Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий!
 Багато ти, батьку, у море посив
 Козацької крові,—ще понесеш, друже!
 Черновив ти синее ³²⁾, та не напоїв,—
 А сю ніч упешся! Пекельнее свято
 По всій Україні сю ніч зареве;
 Потече багато-багато-багато
 Шляхетської крові! Козак оживе,
 Оживуть гетьмачи в золотім жупані,
 Прокинеться доля; козак заспіває:
 „Ні Жида, ні Ляха!“ А в степах України—
 Дай-то, Боже милий—блисне булава!“

Так думав, ідучи в латаній свитині,
 Сердега Ярема з свяченим в руках,
 А Дніпр мов підслухав: широкий та синій
 Підняв гори-хвилі, а в очеретах
 Реве, стогне, завиває,
 Лози нагинає;
 Грім гогоче, а блискавка
 Хмару роздирає.
 Іде собі наш Ярема,
 Нічого не бачить,
 Одна думка усміхнеться,
 А друга заплаче.
 „Там Оксана, там весело
 І в сірій свитині;
 А тут... а тут... що ще буде?
 Маже ще загину!“
 А тим часом з-за байраку

Півень: „кукуріку!“
 „А, Черкаси! Боже милий,
 Не вкрати віку!“

VII. ЧЕРВОНИЙ БЕНКЕТ.

Задзвонили в усі дзвони
 По всій Україні;
 Закричали гайдамаки:
 „Гине шляхта, гине!
 Гине підліхта! Погуляєм
 Та хмару нагрієм!“
 Зайнялася Смілянщина,—
 Хмара червоніє,
 А найперше Медведівка ³³⁾
 Небо нагріває.
 Горить Сміла ³⁴⁾—Смілянщина
 Кровью підпливає,
 Горить Кореунь ³⁵⁾, горить Канів ³⁶⁾,
 Чигирин, Черкаси;
 Чорним шляхом запалало,
 І кров полилася
 Аж у Умань ³⁷⁾. По Поділля
 Гонта бенкетує,
 А Залізник в Смілянщині
 Дамаску гартує ³⁸⁾,
 У Черкасах, де й Ярема
 Пробує свячений.
 — Отак, отак! Добре, діти!
 Мордуйте скажених!
 Добре, хлопці!—на базарі
 Залізник гукає.
 Кругом пекло; гайдамаки
 По пеклу гуляють.
 А Ярема—страшно глянуть:
 По три, по чотири

Так і кладе.—>Добре, сину!
Матері їх хиря!

Отак, отак! В раю будеш,
Або есаулом.

Гуляй, сину! Ну-те, діти!»

І діти майнули

По горщиках, по коморах,

По льохах, усюди;

Всіх уклали, все забрали.

—>Тепер, хлопці, буде!

Утомились, одпочиньте!»

Улиці, базари

Крились трупом, плили кровью.

>Мало клятим кари!

Ще раз треба перемучить,

Щоб не повставали

Нехрещені, клятї, душі!»

На базар збирались

Гайдамаки. Йде Ярема,

Залізник гукає:

—>Чуеш, хлопче? Ходи сюди!

Не бійсь, не злякаю.»

—>Не боюся!» Знявши шапку,

Став, мов перед паном.

—>Відкіля ти? Хто ти такий?»

—>Я, пане, з Вільшани.»

—>З Вільшаної, де титаря

Пси замордували?»

—>Де? Якого?»

—>У Вільшаній;

І кажуть, що вкрали

Дочку його, коли знаєш.»

—>Дочку... У Вільшаній?

—>У титаря, коли знавав.»

—>Оксано! Оксано!»

Ледве вимовив Ярема,

Та й упав до-долу.

—>Еге! ось що... Шкода хлопця!

Провітри, Миколо!

Провітрився.—>Батьку! брате!

Чом я не сторуклий?

Дайте ножа, дайте силу,

Муки Ляхам, муки!

Муки страшної, щоб пекло

Тряслося та мліло!

—>Добре, сину, ножі будуть

На святеє діло.

Ходім з нами у Лисянку

•Ножі гартувати!

—>Ходім, ходім, отамане!

Батьку ти мій, брате

Мій єдиний! На край світа

Полечу, достану,

З пекла вирву, отамане...

На край світа, пане ..

На край світа, та не найду,

Не найду Оксани!»

—>Може й найдеш. А як тебе

Зовуть? я не знаю.»

—>Яремою.»

—>А прізвище?»

—>Прізвища немає!»

—>Хіба байстрик? Без прізвища...

Залиши, Миколо,

У реєстер! Нехай буде...

Нехай буде Голий!

Так і пиши!»

—>Ні, погано!»

—>Ну, хіба Бідою?»

—>І це не так.»

— »Стривай лишень:
Пиши Галайдою!«
Записали.

— »Ну, Галайдо,
Поїдем гуляти!
Найдеш долю! А не найдеш...
Рушайте, хлопята!«

І Яремі дали коня
Зайвого з обозу.
Усміхнувся на воронім,
Та й знову у сльози.
Виїхали за царину,—
Палають Черкаси...
— »Чи всі, діти?«

— »Усі, батьку!«

— »Гайда!«

Простяглася
По діброві по-над Дніпром
Козацька ватага.
А за ними кобзарь Волох
Переваги ваги
Шкандибає на конику,
Козакам співає:
»Гайдамаки, гайдамаки!
Залізник гуляє.«

Поїхали. А Черкаси
Палають, палають.
Байдуже! Ніхто й не гляне!
Сміються та лають
Кляту шляхту; хто балака,
Хто кобзаря слуха.
А Залізник попереду
Нащорошив уха,
Іде собі, люльку курить,

Нікому ні слова;
А за ним німий Ярема.
Зелена діброва
І темний гай, і Дніпр дужий,
І високі гори,
Небо, зорі, добро, люди
І лютеє горе—
Все пропало, все! Нічого
Не знає, не бачить,—
Як убитий. Тяжко йому,
Тяжко,— а не плаче.
Ні, не плаче: змія люта
Жадна випиває
Його сльози, давить душу,
Серце роздирає.

»Ой, ви, сльози, дрібні сльози!
Ви змиєте горе,—
Змиєте його! Тяжко! нудно!
І синього моря,
І Дніпра, щоб вилить люте,
І Дніпра не стане!
Занапасть хіба душу?
Оксано, Оксано!
Де ти? де ти? Подивися,
Моя ти єдина!
Подивися на Ярему!
Де ти? Може, гине?
Може, тяжко клене долю,
Клене, умирає,
Або в пана у кайданах
У склепу конає?
Може, згадає Ярему,
Згадає Вільшану?
Може, каже: »обніміть,

На віки зомлієм,
Мій соколе! Нехай Ляхи
Знущуються!« Віє,
Віє вітер з за Лиману,
Гне тополю в полі,—
І дівчина похилиться,
Куди гне недоля;
Посумує, пожуриться,
Забуде... і, може...
У жупані—сама пані...
А Лях... Боже, Боже!
Карай пеклом мою душу,
Вилий муки море,
Розбий кару надо мною!
Та не таким горем
Карай серце! Розірветься,
Розпадеться камінь!
Доле моя, серце моє!
Оксано, Оксано!
Де ти ділася, поділася?»

І хлинули сльози, —
Дрібні-дрібні полилися.
Де вони взялися?
А Залізник гайдамакам
Велить опинитись:
— У ліс, хлопці! Вже світає,
І коні пристали —
Попасемо!»

Повернули
У ліс та й сховались.

ВІН. ГУПАЛІВЩИНА. 39)

Зійшло сонце; Україна—

Де палала, тліла,
А де шляхта, запершися,
У будинках мліла.
Скрізь по селах шибениці:
Навішано труну—
Тільки старших, а так шляхта—
Купою на купі.
На уликах, на розпуттях
Собаки, верони
Ідять шляхту, клюють очі,—
Ніщо не боронить...
Та й нікому: осталися
Діти та собаки,
Жінки навіть з рогаками
Пішли в гайдамаки.

Отаке-то було лихо
По всій Україні!
Гірше пекла... А за віщо,
За-що люди гинуть?
Того-ж батька, такі-ж діти,
Жити б та брататься!
Ні, не вміли, не хотіли,—
Треба крови брата, крови,
Бо задро, що в брата
Є в коморі і на дворі,
І весело в хаті.
„Убем брата! Спалим хату!“—
Сказали і сталось—
Все б, здається; ні, на кару
Сироти остались,—
В сльозах росли, та й вирости;
Замучені руки
Розв'язались —і кров за кров,
І муки за муки!

Болить серце, як згадаєш:
Старих Славян діти
Впились кровю. А хто винен?
Ксьондзи, езуїти ⁴⁰⁾.

Мандрували гайдамаки
Лісами, ярами,
А за ними і Галайда
З дрібними сльозами.
Вже минули Воронівку,
Вербівку, в Вільшану
Приїхали.— „Хіба спитать,
Спитать про Оксану?
Не спитаю, щоб не знали,
За що пропадаю.“
А тим часом гайдамаки
Й Вільшану минають.
Питається у хлопчика:
— „Що, титаря вбили?“
— „Ба ні, дядьку; батько казав,
Що його спалили
Оті Ляхи, що там лежать,
І Оксану вкрали;
А титаря на цвинтарі
Вчора поховали.“
Не дослухав... „Неси, коню!“
І поводи кинув.
„Чом я вчора, поки не знав,
Вчора не загинув!
А сьогодні, коли й умру,
З домовини встану
Шукать тебе. Серце моє!
Оксано, Оксано!
Де ти?“
Замовк, зажурився

Поїхав ходою;
Тяжко йому, сіромасі,
Боротись з нудьгою,
Догнав своїх. Боровиків
Вже хутір минають,
Корчма тліє з стодолою,
А Лейби немає.
Усміхнувся мій Ярема,
Тяжко усміхнувся:
„Отут, отут позавчора
Перед Жидом гнувся,
А сьогодні“...Та й жаль стало,
Що лихо минуло.

Гайдамаки по-над яром
З шляху повернули;
Наганяють пів-парубка:
Хлопець у свитині
Полатаній, у постолах,
На плечах торбина.
— „Гей, старчень! Стривай лишень!“
— „Я не старець, пане!
Я, як бачте, гайдамака“
— „Який же поганий!
Відкіля ти?

— „З Керелівки.“ ⁴¹⁾
— „А Будища ⁴²⁾ знаєш
І озеро коло Будищ?“
— „І озеро знаю,—
Отам воно, оцим яром
Втрапите до його“
— „Що, сьогодні Ляхів бачив?“
— „Ніде ні одного!
А вчора було багато;
Вінки не святити:

Не дали Ляхи прокляті.
За-те ж їх і били!
І я, й батько святим ножем;
А мати не здужа,
А то й вона б...“

— „Добре, хлопче!

Ось на-ж тобі друже,
Сей дукачик, та не згуби!“
Узяв золотого ⁴³⁾,
Подивися:— „Спасибі вам!“
— „Ну, хлопці, в дорогу!
Та чуєте? Без гомону!
Галайдо, за мною!
В оцім яру є озеро
Й ліс по-під горою,
А в лісі скарб. Як приїдем,
То щоб кругом стали,—
Скажи хлопцям! Може льохи
Стерегти осталась
Яка погань.“

Приїхали,

Стали кругом ліса;
Дивляться: нема нікого.
— „Ту їх до-сто-біса!
Які груші уродили!
Збивайте, хлопцят!
Швидче, швидче! Отак, отак!“
І конфедерати
Посипалися до долу,—
Груші гнилобокі.
Позбивали, упорались,—
Козакам півроку!
Найшли льохи, скарб забрали,
У Ляхів кишені
Потрусили, та й потягли

Карати мерзених
У Лисянку ⁴⁴⁾.

ІХ. БЕНКЕТ У ЛИСЯНЦІ.

Смеркалося. Із Лисянки
Кругом засвітило:
Ото Гонта та Залізник
Люльки закурили
З гайдамаками. Аж страшно!
І в пеклі не вміють
Отак курить. Гнилий Тікич
Кровью червоніє
Шляхетською, жидівською;
А над ним палають
І хатина, і будинок:
Мов доля карає
Вельможного й неможного.
А серед базару
Стоїть Гонта з Залізником.
Кричать „дітям“: „кари!
Кари Ляхам, щоб каялись!“
І „діти“ карають.
Стогнуть плачуть; один просить,
Другий проклінає;
Той молиться, сповідає
Гріхи перед братом,
Уже вбитим. Не милують,—
Карають завзяті;
Як смерть люта, не вважають.
На літа на вроду
Шляхтяночки й жидівочки,—
Тече кров у воду.
Ні каліка, а-ні старий,

Ні мала дитина
Не остались, не вблагали
Лихої години!
Всі полягли, всі покотом!
Ні душі живої
Не осталося у Лисянці.
А пожар у-двоє
Розгорівся, розпалався
До самої хмари.

А Галайда, знай гукає:
„Кари Ляхам, кари!“
Мов скажений мертвих ріже,
Мертвих віша, палить.
„Дайте Ляха, дайте Жида:
Мало міні, мало!
Дайте Ляха, дайте крові
Наточить з поганих!
Крови море... мало моря!...
Оксано, Оксано!
Де ти?“—крикне й сховається
В полум'ї, в пожарі,
А тим часом гайдамаки
Столи вздовж базару,
Поставили, несуть страву,
Де що запопали
Щоб за-світла повечерять,
„Гуляй!“ загукали.

Вечеряють, а кругом їх
Пекло червоніє.
У подумі, повішані
На кресках чорніють
Панські трупи. Горять крокви
І падають з ними.

— „Пийте, діти! Пийте, лийте!
З панями такими,
Може, ще раз зострінемось,
Ще раз погуляєм!“

І поставець одним духом
Залізник черкає.
— „За прокляті ватні трупи,
За душі прокляті
Ще раз випи, пийте, діти!
Випем, Гонто брате!“

— „Пострівай! я дожидаю,
Що Ляхи прокляті...“
Ярема встав: — „Які Ляхи?“
— „Ото-бо завзятий!“

Пий горілку, мій голубе!“
— „Які Ляхи, брате?“

— „По тім боці, у будинку
Заперлись прокляті.“

— „Розвіємо!“— „Шкода муру:
Старосвітська штука!“

А ще гірше— Богданови
Мурували руки!
— «Богданови? Шкода, шкода
Гетьманської праці!»

— «Я послав сказати проклятим,
Щоб видали Паце;
Помилую! Не видадуть—
Порох засипаю...»

Потайники вже зроблені...»

— «І Ляхи гуляють?
Лічать зорі? Добре брате!

А поки що буде,
Випем чарку!« - «Добре, випем!»

— «Пийте, добрі люди!
Та не дуже, бо ще, може,

Не кончили кари!«
— »Не кончили!... Пийте, бийте!
Граї, співай, кобзарю!
Не про дідів,— бо незгірше
Й ми Ляхів караєм;
Не про лихо,—бо ми його
Не знали й не знаєм,—
Веселої утни, старче,
Щоб земля ломилась,
Про вдовицю-молодицю,
Як вона журилась.»

К о б з а р ь. (грає й приспівує):

»Од села до села

Танці та музики:
Курку, яйця продала,
Куплю черевики!
»Од села до села
Буду танцювати:
Ні корови, ні вола,—
Осталася хата.
Я оддам, я продам
Кумові хатину,
Я куплю, я зроблю
Яточку під тином;
Торгувать, шинкувать
Буду чарочками,
Танцювать та гулять
Таки з парубками.
»Ох ви, дітки мої,
Мої голубята!
Не журіться, подивіться,
Як танцює мати!
Сама в найми піду,
Діток в школу оддам,
А червоним черевичкам

Таки дам, таки дам!«
— »Добре! добре! Ну, до танців,
До танців, кобзарю!«
Сліпий вшкварив. Навприсядки
Пішли по базару.
Земля гнеться... »Ну-мо, Гонто!
— »Нум, брате Максиме!
Ушкваримо, мій голубе,
Поки не загинем!«

»Не дивуйтеся, дівчата,

Що я обідрався;

»Бо мій батько робив гладко,

То й я в його вдався.»

— »Добре брате! Єй-же Богу!«

— »А ну ти, Максиме!«

— »Пострівай лиш!«

»Отак чини, як я чиню:

»Люби дочку аби-чию:

»Хоч попову,

»Хоч дякову,

»Хоч хорошу мужикову!«

Всі танцюють, а Галайда

Не чує, не бачить;

»Зидить собі кінець стола,

Тяжко-важко плаче,

Як дитина. Чого б, бач-ся?

В червонім жупані,

І золото і слава е...

Та нема Оксани!

Ні з ким долю поділити,

Ні з ким заспівати!

Один, один сиротою

Мусить пропадати!

А того, того й не знає,
Що його Оксана
По тім боці за Тікичем
В будинку з панами,
З тими самими Ляхами,
Що замордували
Ії батька. Недолюди!
Тепер заховались
За мурами, та дивитесь,
Як Жиди конають,
Брати ваші! А Оксана
В вікно поглядає
На Лисянку засвічену.
„Де-то мій Ярема?“
Сама думає. Не знає,
Що він коло неї,
У Лисянці, — не в свитині,
В червонім жупані,
Сидить один та думає:
„Де моя Оксана?
Де вона, моя голубка
Приборкана, плаче?“
Тяжко йому!

А із яру
В киреї козачій
Хтось крадеться.
— „Хто ти такий?“
Галайда питає.
— „Я посланець пана Гонти.
Нехай погуляє,
Я піджду.“
— „Ні, не діждеш,
Жидівська собака!“
— „Ховай Боже! Який я Жид?
Бачиш? Райдамака!

Ось царицина копійка,
Хіба ти не знаєш?“
— „Знаю, знаю! «— і свячений
З халяви виймає.
— „Признавайсь, проклятий Жиде:
Де моя Оксана?“
Та й замахнувся.

— „Ховай Боже!
В будинку... з панами...
Вся в золоті“...
— „Виручай же!
Виручай, проклятий!“
— „Добре, добре... Які-ж бо ви,
Ярема, завзяті!
Іду зараз і виручу:
Гроші мур ламають.
Скажу Ляхам: замість Паца“...
— „Добре, добре! знаю,
Іди швидче!“

— „Зараз, зараз!
Гонту забавляйте
З пів-упруга, а там нехай!
Ідть же, гуляйте!...
Куди везти?“

— „Майданівку. ⁴⁵⁾
В Майданівку, — чуєш?“

— „Чую, чую.“
І Галайда
З Гонтою танцює.
А Залізник бере кобзу:
— „Потанцюй, кобзарю!
Я заграю.“

Навприсядки
Сліпий но базару

Оддирає постоломи,
Додає словами:

„На-вгороді постирнак, постирнак
Чи я ж тобі не козак, не козак?
Чи я ж тебе не люблю, не люблю?
Чи я ж тобі червичків не куплю?

Куплю, куплю, чернобрива!
Куплю, куплю того дива!

Буду, серце, ходити,
Буду, серце, любити!
„Ой, гоп-гопака!

Полюбила козака
Та рудого
Та старого, —

Лиха доля така!
Йди ж, доле, за журбою,
А ти, старий, за водою!
А я—так до шинку.
Випю чарку, випю другу,
Випю третю на потугу,
П'яту, шосту, та й кінець!
Пішла баба у танець,

А за нею горобець,
Викрутасом,
Вихилясом...

Молодець горобець!
Старий рудий бабу кличе,
А та йому дулю тиче:
»Оженився, сатано,
»Заробляй же на піноно!
»Треба діток годувать,
»Треба діток одягать,
»А я буду побувать;
»А ти, старий, не гріши,
»Та в запічку колиши,
»Та мовчи, не диши!«

»Як була я молодою преподобницею,
Повісила хвартушину над віконницею;

Хто йде, не мене,
То кивне,
То моргне.

А я шовком вишиваю,
В квартирочку виглядаю:
Семені,
Івани!

Надівайте жупани,
Та ходімо погуляймо,
Та сядемо заспіваймо!«
»Заганяйте квочку в бочку,
А курчата в вершу!

.....

»I... гу!

Загнув батько дугу,
Тягни мати супоню,
А ти завяжи, доню!«
—»Чи ще? Чи годі?«

— «Ще, ще!

Хоч погану! Самі ноги носять.»

»Ой, сип сирівець
Та криши опеньки!
Дід та баба,
То й до-ладу,
Обое раденькі.

»Ой, сип сирівець
Та криши петрушку!

.....

»Ой, сип сирівець
Та криши хрину!
Як дід бабі . . .

»Ой, сип воду, воду
Та пошукай броду, броду!..«

— »Годі, годі!« кричить Гонта:
»Годі! Погасає.
Світла діти!.. А де Лейба?
Ще його немає?
Найти його та повісити!
Петелька свиняча!
Гайда, діти! Погасає
Каганець козачий!«
А Галайда:— »Отамане!
Погоуляймо, бальку!
Дивись: горить, на базарі
І видко, і гладко.
Потанцюем. Грай, кобзарю!
— »Не хочу гуляти!
Огню, діти! Дьогтю, ключця!
Давайте гармати
В потайники пустіть огонь!
Думаять: жартую.“

Заревіли гайдамаки:
— „Добре, батьку! чуем!“
Через греблю повалили,
Гукають, співають.
А Галайда кричить:— „Батьку!
Стійте! Пропадаю.
Поstrивайте, не вбивайте!
Там моя Оксана!
Годиночку, батьки мої!

Я її достану!«
— »Добре, добре! Залізняйте,
Гукни, щоб палили!
Преподобиться з Ляхами...
А ти, сизокрилий,
Найдеш вищу!«
Оглянувся—

Галайди немає

Ревуть гори,— і будинок
З Ляхами гуляє
Коло хмари. Що осталося—
Пеклом запалало...
— Де Галайда?« Максим кличе.
І сліду не стало.
Поки хлопята танцювали,
Ярема з Лейбою прокрасились
Аж у будинок, в самий льох;
Оксану вихопив чуть живу
Ярема з льоху, та й полинув
У Лебедин.. 49)

Х. ЛЕБЕДИН.

— „Я сирота з Вільшаної,
Сирота, бабусю!
Батька Ляхи замучили,
А мене—боюся,
Боюсь згадать, моя сиза!—
Узяли з собою.
Не роспитуй, бабусенько,
Що було зо мною!
Я молилась, я плакала,
Серце розривалось,
Сльози сохли, душа мерла...
Ох, як-би я знала,

Що побачу його ще раз,
Що обніму знову,—
В-двое, в-трое б витерпіла
За єдине слово!
Вибачай, моя голубко!
Може, я грішила?
Може, Бог за те й карає,
Що я полюбила...
Полюбила стан високий
І карі очі.
Полюбила, як уміла,
Як серденько хоче.
Не за себе, не за батька
Молилась в неволі,—
Ні, бабусю, а за його,
За милого долю.
Карай, Боже! Твою правду
Я витерпіть мушу.
Страшно сказати: я думала
Занапастити душу.
Як-би не він,— може б... може,
І занапастила.
Тяжко було! Я думала—
О, Боже мій милий!—
„Він сирота,— хто без мене
„Його привітає?
„Хто про долю, про недолу,
„Як я, розпитає?
„Хто обійме, як я, його?
„Хто душу покаже?
„Хто сироті убогому
„Добре слово скаже?“
Я так думала, бабусю,
І серце сміялось:
„Я сирота, без матері,

„Без батька осталась;
„І він один на всім світі
„Мене вірно любить;
„А почує, що я вбилась,
„То й себе погубить.“
Так я думала, молилась
Ждала, виглядала.
Нема його, не буде—
Одна я осталась...“

Та й заплакала Черниця,
Стоя коло неї,
Зажурилась.

— „Бабусенько!

Скажи міні: де я?“

— „В Лебедині, моя пташко!

Не вставай: ти хвора.“

— „В Лебедині? Чи давно я?“

— „Ба ні,— позавчора.“

— „Позавчора?... Стривай, стривай!...

Пожар над водою...

Жид, будинок, Майданівка...

Зовуть Галайдою...“

— „Галайдою Яремою

Себе називає

Той, що привіз...“

— „Де він, де він?

Тепер же я знаю!“

— „Через тиждень обіцявся

Прийти за тобою.“

— „Через тиждень?

Раю мій, покою!

Бабусенько, минулася

Лихая година!

Той Галайда— мій Ярема!..

По всій Україні
Його знають. Я бачила,
Як села горіли;
Я бачила: кати Ляхи
Трусилися, мліли,
Як хто скаже про Галайду.
Знають вони, знають,
Хто такий і відкіля він,
І кого шукає!
Мене шукав, мене найшов,
Орел сизокрилий!
Прилітай же, мій соколе,
Мій голубе сизий!
Ох, як весело на світі,
Як весело стало!
Через тиждень, бабусенько!...
Ще три дні осталось.
Ох, як довго!..
„Загрібай, мамо, жар, жар,—
„Буде тобі дочки жаль, жаль...“
Ох, як весело на світі!
А тобі, бабусю,
Чи весело?

— „Я тобою,
Пташко веселюся.“
— „А чом же ти не співаєш?“
— „Я вже одспівала.“
Задаврили до вечерні,
Оксана осталась,
А черниця, помолвившись,
В храм пошкандибала.
Через тиждень в Лебедині
У церкві співали:
„Ісаія лікуй!“ В-ранці
Ярем у вінчали;

(От хлопець звичайний!),
Щоб не сердить отамана,
Покинув Оксану:
Ляхів конча, з Залізняком
Весілля справляє,
В Уманщині, на пожарах...
Вона виглядає,
Виглядає, чи не їде
З боярами в гості —
Перевезти із келії
В хату на помості.

Не журися, сподівайся
На Бога молися!
А міні тепер на Умань
Треба подивиться.

XI. ГОНТА В УМАНІ.

Хвалилися гайдамаки,
На Умань ідучи:
„Будем драти, пане-брате,
З китайки онучі!“

Минають дні, минає літо,
А Україна, знай, горить;
По селах плачуть голі діти:
Батьків немає. Шелестить
Пожовкле листя по діброві,
Гуляють хмари, сонце спить;
Ніде не чує людської мови;
Звір тільки вие, йде в село,
Де чує трупи. Не ховали,—
Вовків Ляхами годували,
Аж поки свігом занесло
Огрязки вовчі.

Не спинала хуртовина

Пекельної кари:
Ляхи мерзли, а козаки
Грілись на пожарі.
Встала й весна, чорну землю
Сонну розбудила,
Уквіччала її рястом,
Барвінком покрила;
І на полі жайворонок,
Соловейко в гаї
Землю, убрану весною,
В-ранці зустрічають...
Рай та й годі! А для кого?
Для людей.. А люди?
Не хотять на його й глянуть,
А глянуть—огудять,
Треба кровю домалювать,
Освітить пожаром!
Сонця мало, рясту мало
А багато хмари.
Пекла мало!.. Люди, люди!
Коли-то з вас буде
Того добра, що маєте?
Чудні, чудні люди!

Не спинила весна крові,
Ні злости людської.
Тяжко глянуть; а згадаєм—
Так було і в Трої,
Так і буде.

Гайдамаки
Гуляють, карають;
Де проїдуть—земля горить;
Кровю підпливає.
Придбав Максим собі сина
На всю Україну;

Хоч не рідний син Ярема,
А щира дитина.
Максим ріже, а Ярема
Не ріже—лютує:
З ножем в руках, на пожарах
І днює й ночує.
Не милує, не минає
Ніде ні одного,—
За титаря Ляхам платить,
За батька святого,
За Оксану.. та й зомліє,
Вгадавши Оксану.
А Залізник:—»Гуляй, сину!
Поки доля встане,
Погуляєм!«

Погуляли:
Купою на купі
Од Квіва до Умані
Лягли Ляхи трупом!

Як та хмара, гайдамаки
Умань обступили
О-півночі; до схід сонця
Умань затопили.
Затопили, закричали:
„Карай Ляха знову!“
Покогились по базару
Кінні пародові; ⁴⁷⁾
Покотились малі діти
І каліки хворі.
Гвалт і галас. На базарі,
Як посеред моря
Кривавого, стоїть Гонта
З Максимом завзятим;
Кричать у-двох:—»Добре, діти!
Отак їх, проклятих!«

Аж ось ведуть гайдамаки
Ксьондза езуїта
І двох хлопців. „Гонто, Гонто!
Оце твої діти!
Ти нас ріжеш—заріж і їх:
Вони католики!
Чого ж ти став? Чом не ріжеш?
Поки невеликі,
Заріж і їх; бо виростуть,
То тебе заріжуть!“
— „Убийте пса! А собачат
Своею заріжу,
Клич громаду! Признавайтесь,
Що ви—католики?“
-- „Католики, бо нас мати...“
— „Боже мій великий!
Мовчіть, мовчіть! Знаю, знаю!“
Зібралась громада.
„Мої діти—католики...
Щоб не було зради,
Щоб не було поговору,—
Панове громадо!
Я присягав, брав свячений—
Різати католика.
Сини мої, сини мої!
Чом ви не великі?
Чом ви Ляха не ріжете?“
— „Будем різати, тату!“
-- „Не будете! Не будете!
Будь проклята мати,
Та проклята католичка,
Що вас породила!
Чом вона вас до схід сонця
Була не втопила?
Менше б гріха: ви б умерли

Не католиками!
А сьогодні, сини мої!
Горе міні з вами!
Поцілуйте мене, діти,
Бо не я вбиваю,
А присяга!“

Махнув ножем—
І дітей немає!
Попадали зарізані.
— „Тату!“ белькотали:
„Тату, тату! ми не Ляхи!
Ми..“ — та й замовчали.
— „Поховати хіба?“
-- „Не треба!
Вони католики.
Сини мої, сини мої!
Чом ви не великі?
Чом ворога не різали?
Чом матір не вбили,
Ту прокляту католичку,
Що вас породила?...“⁴⁸⁾
Ходім брате!“

Взяв Максима;
Пішли вздовж базару,
І обидва закричали:
„Кари, Ляхам, кари!“
І карали... Страшно-страшно
Умань запалала;
Ні в будинку, ні в костьолі,
Ніде не осталося, —
Всі полягли. Того лиха
Не було ніколи,
Що в Умані робилося!

Базиліян школу, ⁴⁷⁾
Де учились Гонти діти,
Сам Гонта руйнує:
„Ти поїла моїх діток!“
Гукає, лютує:
„Ти поїла невеликих,
Добру не навчила!
Валить стіни!“

Гайдамаки
Стіни розвалили;
Розвалили, об каміння
Ксьондзів розбивали,
А школярів у криниці
Живих поховали.

До самої ночі Ляхів мордували—
Душі не осталося. А Гонта кричить:
„Де ви, людодіди? де ви поховались?
Зїли моїх діток—тяжко міні жить!
Тяжко міні плакати! Ні з кам говоригь!
Сини мої любі, мої черноброві!
Де ви поховались? Крови міні, крові!
Шляхетської крові, бо хочеться пити,
Хочеться дивитись, як вона чорніє,
Хочеться напиться! Чом вітер не віє,
Ляхів не навіє? Тяжко міні жить,
Тяжко міні плакати! Праведни зорі!
Сховайтесь за хмару,—я вас не займав,
Я дітей зарівав!.. Горе міні, горе!
Де я прихилюся?“

Так Гонта кричав,
По Умані бігав. А серед базару,
В крові, гайдамаки ставили столи;
Де що запопали, страви нанесли
І сіли вечерять. Остатня кара,

Остатня вечеря!

„Гуляйте, сини!
Пийте, поки петься! Бийте, поки беться!“
Залізник гукає: „А ну, навісний,
Ушкварь нам що небудь,—вехай земля гнеться
Нехай погуляють мої козаки!“

І кобзарь ушкварив:
„А мій батько орандарь,
Чоботарь;
Моя мати пряха
Та сваха;

Брати мої, соколи,
Привели
І корову із діброви,
І намиста нанесли.

А я собі Христа
В намісті;
А на лиштві листа
Та листа,

І чоботи і підкови.
Вийду в-ранці до корови,—
Я корову напою,
Подою,

З парубками постою,
Постою.“

„Ой, гоп по вечері!
Замикайте, діти двері!
А ти, стара, не журись
Та до мене пригорнись!“

Всі гуляють. А де-ж Гонта?
Чом він не гуляє?
Чому не пе з козаками?

Чому не співає?
Нема його: тепер йому,
Мабуть, не до неї,
Не до співи.

А хто такий
У чорній киреї
Через базар переходить?
Став, розрива купу
Ляхів мертвих, шука когось.
Нагнувся, два трупи
Невеликих взяв на плечі
І, по-зад базару,
Через мертвих переступа,
Криється в пожезі
За костьолом. Хто-ж це такий?
Гонта, горем битий,
Несе дітей поховати.
Землею накрити,
Щоб козацьке мале тіло
Собаки не їли.
І темними улицями,
Де менше горіло,
Повіс Гонта дітей своїх,
Щоб ніхто не бачив,
Де він синів поховає
І як Гонта плаче.
Виніс в поле, геть до шляху;
Свячений виймає
І свяченим копа яму.
А Умань палає,
Світить Гонті до роботи
І на дітей світить;
Неначе сплять одягнені,
Чого-ж страшні діти?

Чого Гонта ніби краде
Або скарб ховає?
Аж труситься. Із Умані
Де-де чуть—гукують
Товариші гайдамаки,—
Гонта мов не чує;
Синам хату серед степу
Глибоку будує,—
Та й збудував... Бере синів,
Кладе в темну хату,
Й не дивиться, ніби чує:
„Ми не Ляхи, тату!“
Доклав обох; із кишені
Китайку виймає;
Поцілував мертвих в очі,
Хрестить, накриває
Червоною китайкою
Голови козачі.
Розкрив, ще раз подивився..
Тяжко-важко плаче:
— „Сини мої, сини мої!
На ту Україну
Подивіться: ви за неї
Й я за неї гину:
А хто мене поховає?
На чужому полі
Хто заплаче надо мною?
Доле моя, доле,
Доле моя нещаслива,
Що ти наробила?
На що міні дітей дала?
Чом мене не вбила?
Нехай вони б поховали,
А то я ховаю!“

Поцілував, перехрестив,
Покрив, засипає,
— „Спочивайте, сини мої,
В глибокій оселі!
Сука-мати не придбала
Нової постелі.
Без васильків і без рути
Спочивайте, діти,
Та благайте, просіть Бога,
Нехай на сім світі
Мене за вас покарає,
За гріх сей великий!
Простіть, сини! Я прощаю,
Що ви католики“.

Зрівняв землю, покрив дерном,
Щоб ніхто не бачив,
Де полягли Гонти діти,
Голови козачі.
— „Спочивайте, виглядайте,—
Я швидко прибуду.
Укоротив я вам віку,
І міні те буде!
І мене вбють... коли-б швидче!
Та хто поховає?
Гайдамаки!... Піду ще раз,
Ще раз погуляю!“

Пішов Гонта, похилившись;
Іде, спотикнеться,
Пожар світить, Гонта гляне,—
Гляне, усміхнеться.
Страшно, страшно усміхався,
На степ оглядався,
Утер очі... тільки мріє
В диму, та й сховався.

XII. ЕПІЛОГ

Давно те минуло, як мала дитина,
Сирота в ряднині, я колись блукав
Без свити, без хліба по тій Україні,
Де Залізник, Гонта з свяченим гуляв.
Давно те минуло, як тми шляхами,
Де йшли гайдамаки,—малими ногами
Ходив я та плакав, та людей шукав,
Щоб добру навчили. Я тепер згадав,—
Згадав, та й жаль стало, що лихो минуло,—
Молодесє лихо! Як-би те вернулось—
Промінив би долю, що маю тепер.
Згадаю те лихо, степи ті безкраї,
І батька, і діда старого згадаю..

Дідусь ще гуляє, а батько вже вмер.
Бувало, в неділю, закривши Мінею, ⁵¹⁾
По чарці з сусідом випивши тієї,
Батько діда просить, щоб той розказав
Про Коліщину, як колись бувало,
Як Залізник, Гонта Ляхів покарав.
Столітні очі, як зорі, сяли,
А слово за словом сміялось лилось;
Як Ляхи конали, як Сміла горіла...
Сусіди од страху, од жалю німили,
І міні, малому, не раз довелось
За титаря плакати,—і ніхто не бачив,
Що мала дитина у куточку плаче
Спасибі, дідусю, що ти заховав
В голові столітній ту славу козачу:
Я її унукам тепер розказав!

Вибачайте, люде добрі,
Що козацьку славу
Так навмання розказую,
Без книжньої справи.

Так дід колись розказував,—
Нехай здоров буде!—
А я за ним... Не знав старий,
Що письменні люди
Ті речі прочитають.
Вибачай, дідусю!
Нехай лають! А я поки
До своїх вернуся,
Та доведу вже до краю,
Доведу,— спочину,
Та хоч кріз сон подивлюся
На ту Україну,
Де ходили гайдамаки
З святими ножами,—
На ті шляхи, що я міряв
Малими ногами.
Погуляли гайдамаки,
Добре погуляли:
Трохи не рік шляхетською
Кровю напували
Україну ⁵²⁾, та й замовкли,
Нож! пошербили.
Нема Гонти! Нема йому
Креста, ні могили;
Буйні вітри розмахали
Попіл гайдамаки,
І нікому помолитись,
Нікому заплакати!
Один тільки брат названий
Оставсь на всім світі;
Та й той— почув, що так страшно
Пекельній діти
Його брата замучили,—
Залізнят заплакав

В-перше зроду; сльози не втер,
Умер неборака,
Нудьга його задавила
На чужому полі,
В чужу землю положила: ⁵³⁾
Така його поля!
Сумно-сумно гайдамаки
Залізную силу
Поховали, часипали
Високу могилу;
Заплакали, розійшлися,
Відкіля взялися.
Один тільки мій Ярема
На кий похилився,
Стояв довго.— „Спочинь, батьку,
На чужому полі!
Бо на своїм нема місця,—
Нема місця, волі...
Сни козаче, душа щира!
Хто небудь згадає.“

Пішов степом сіромаха,
Сльози утирає.
Довго-довго оглядався,
Та й невидко стало;
Одна чорна серед степу
Могила осталась.

Посіяли гайдамаки
В Україні жито,
Та не вони його жали.
Що мусим робити?
Нема правди, не виросла,—
Кривда повиває..
Розійшлися гайдамаки,

Куди який знає:
Хто до-дому, хто в діброву,
З ножем у халяві,
Жидів кінчать. Така й досі
Осталася слава ⁵⁴.
А тим часом стародавню
Січ розруйнували:
Хто на Кубань, хто за Дунай;
Тільки і остались,
Що пороги серед степу,
Ревуть, завивають:
„Поховали дітей наших,
І нас розривають!“
Ревуть собі і ревимуть,—
Іх люди минули;
А Україна—на віки,
На віки заснула.

З того часу в Україні
Жито зеленіє;
Не чуть плачу, ні гармати,
Тільки вітер віє,
Нагинає верби в гаї,
А тирсу на полі.
Все замовкло. Нехай мовчить—
Така Божа воля!

Тільки часом у вечері,
По над Дніпром, гаєм
Ідуть старі гайдамак,
Ідучи співають:
„А в нашого Галайди
Хата на помості!
Грай море! Добре, море!
Добре буде, Галайда!“

ПЕРЕДМОВА.

По мові передмова,—можна б і без неї.
Так ось бачте що: все, що я бачив надрук-
ованного (тільки бачив, а прочитав дуже неба-
гато), всюди є передслово, а в мене нема. Як-
би я не друкував своїх „Гайдамаків“, то воно
б не треба й передмови, а коли вже пускаю
в люди, то треба й з чим, щоб не сміялись
на обриванців, щоб не сказали: „От який! Хіба
діди та батьки дурніші були, що не пускали в
люди навіть граматки без предисловія!“ Так,
дажебі так, вибачайте! Треба предисловія. Так
як же його скомпонувать, щоб, знаєте, не бу-
ло і кривди, не було і правди, а так, як всі
предисловія komponуються? Хоч убий, не вмію:
треба б хвалить, так сором, а гудить не хочеться.

Начнем же убо начало книги сие. Весело
подивиться на старого кобзаря, як він собі
сидить з хлопцем, сліпий, під тинном, і весело
послухатъ його, як він заспиває думу про те,
що давно діялось, як боролися Ляхи з коза-
ками. Весело, а все-таки скажеш: „Слава Бо-
гу, що минуло!“ А надто як згадаеш, що ми
олної матері діти, що всі ми—Славяне. Серце
болить, а розказувать треба: нехай бачать си-
ни і внуки, що батьки їх помилялись, нехай
братаються знову з своїми ворогами, нехай
житом-пшеницею, як золотом, покрита, нероз-
межованою останеться на віки од моря і до
моря славянська земля!

Про те, що діялось на Україні 1768 року,
розказую так, як чув од старих людей: надру-
кованого і критикованого нічого не читав, бо,
здається, і нема нічого. Галайда в-половину
видуманий, а смерть вільшанського титара—

правдива, бо ще є лкди, которі його знали ⁵⁵).
Гонта і Залізник, отамани того кривавого діла,
може виведені в мене не так, як вони були,—
за се не ручаюсь. Дід мій, нехай здоров буде!
коли зачина розказувать що-небудь таке, що
не сам бачив, а чув, то спершу скаже: „Коли
старі люди брешуть, то й я з ними“.

(1841)

Петербург.

ПРИМІТКИ

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУ ім. І.І. МЕЧНИКОВА

ПРИМІТКИ.

1) Григорович—значний російський письменник. Він разом з Жуковським допомагав, щоб визволиги Шевченка з крѣпацтва. За це Шевченко присвятив йому „Гайдамаки"—так само, як Жуковському—„Катерину". 22 апріля 1838 року згадано тому, що в той день Шевченко став вільним — викуплено його з крѣпацтва.

2) Скугарь, чи Скутара—передмістя Царграда столиці турецької.

3) Хортиця—острів на Дніпрі, де була найстаріша Січ Запорожська.

4) Давніше грамоти вчили по церковно-славянському буквареві, де були отакі зразки для читання: „тма", „мна". Оксія—це значок над буквою.

5) Щирий батько, котрий Шевченка „спіткав при лихій годині"—це Григорович, „душа щира, козацького роду".

6) Вступ.

7) Король Стефан Баторій королював од року 1576 до 1586; про нього довго думали зовсім несправедливо, що то він дав початок козацькому товариству: поділив козаків на полки, дав їм гетьманца, жоругов і таке инше Ян Собеський королював од 1674 од 1696.

8) „Не позволю! Не позволю!" В Польському королівстві (Річі Посполитій) заведений був такий порядок, що на сеймі, куди зіздилася польська шляхта міркувати про важні справи

державні, доволі було одному шляхтичові вигукнути: „Не позволю!“, щоб нічого не вийшло з постанови всього сейму. Таке саме бувало і на менших сеймиках. Через це в Польщі було велике безладдя.

9) Станіслав-Август Понятовський був останній король польський, за часів цариці Катерини, Цариця Катерина, разом з сусідніми державами, пошматувала Польщу і собі взяла разом з частиною Польщі усю правобічну Україну, що була тоді під Польщею.

10) „Енциклопедический лексиконъ, томъ 5: Барская конфедерация і „Historya królestwa Polskiego“, g. s. Vandtke, tom 2 [Примітка Шевченка].

Конфедерація—це була спілка людей, найбільше шляхти, звичайно на те, щоб обороняти свою віру та волю. Була наприклад, конфедерація Радомська—щоб боронити православну віру, а проти неї виступила конфедерація Барська—щоб боронити католицьку віру. Але оті оборонці віри звичайно йшли та грабували і руйнували свого ворога, як це описує і Шевченко в своїх „Гайдамаках“.

Пулавський і Пац—польські привідці Тільки з Пацєм Шевченко помиляється: в Барській конфедерації перед Колівищиною його не було зовсім.

11) Вільшана або Ольшана, містечко Київської губернії, Звенигородського повіту; між Звенигородкою і Вільшансю по старому шляху—Боровиків хутір і корчма, де б то Ярема Байстрик, а потім Галайда, був у Жида наймитом (Од старих людей). [Прим. Шевченка].

12) Ліганья—служба Вожа у Поляків.

13) Не-уніятів Ляги називали схизматами: [Прим. Шевченка].

14) То-б-то: „Ми живемо; ми живемо,—Польща не пропала“.

15) Про конфедератів так розказують люди, котрі їх бачили; і не диво, бо то була все шляхта з гонором (з гонором), без дисципліни;

робить не хочеться, а істи треба. [Прим. Шевченке].

16) Анахронізм (помилка що до часу). титаря замучили зімою, а не літом. [Прим. Шевченка] До речі буде тут згадати й про другу помилку: титаря замучено було не у Вільшані, а у Млєві. Це Шевченко пізніше сам доглядів, і пробував був поправити, але не виправив скрізь Вільшаної на Млєв,—через те ми й оставляємо так, як написав він одразу.

17) Річка в Чигринському повіті.

18) Се-б-то вози з ножами. Гайдамаки вірили, що се був гостинець щедрої пані цариці Катерини II. [Примітка Шевченка].

19) Залізник Максим, запорожський козак, розпочав Колівищину

20) Гонта був уманський сотник у графа Потоцького. Коли гайдамаки з Залізником надійшли до Уманя, він пристав до них з своєю сотнею.

21) За гайдамаками ходив кобзарь; його називали сліпим Волохом (дід розказував). [Прим. Шевченка].

22) Залізником.

23) Чорний шлях виходив од Дніпра між устьями річок Сокорівки і Носачівки і біг через стели запорожські через воєводства Київське, Подольське і Волинське на Червону Русь (Галичину), до Львова. Чорним названий, що на йому Татари ходили в Польщу і своїми табунами вибивали траву. [Прим. Шевченка].

24) Мотронівський монастир в лісі коло Чигирина.

25) Петро Конашевич Сагайдачний—гетьман козацький на початку 17-го століття, за 30 літ перед Богданом Хмельницьким.

26) Павла Наливайка живого спалили в Варшаві; Івана Острияницю і тридцять старшин козацьких після страшної муки розчленили і розвезли їх тіла по всій Україні. Зіновій-Богдан і син його Тимофій були поховані в Субо-

тові, коло Чигрина; Чарнецький, коронний гетьман, не доставши Чигрина, од злости спалив їх мертвих (Георгій Конисскій). [Прим. Шевченка].

27) Полковник Богун потопив Ляхів в Ігулі Зіновій-Богдан вирізав 40 з чимсь тисяч Ляхів над Росю в Корсуні. Тарас Трясило вирізав Ляхів над Альтою. І та ніч, в котру те трапилось, зоветься Тарасова або кровава (Бантиш-Каменський). [Прим. Шевченка].

28) Так про Чигринське свято розказують старі люди. [Прим. Шевченка].

29) Треті півні—сигнал (гасло). Розказують, що Залізняк есаул, не діждавши третіх півнів, запалив Медведівку, містечко між Чигрином і Звенигородкою. [Прим. Шевченка].

30) Тарасова і Варфоломієва (у Франції) ночі—одна другої варт на стид Римської-тіари (папи Римського). [Прим. Шевченка].

31) Черкаси—повітовий город у Київщині, над Дніпром.

32) То-б-то: сине море (Чорне море.)

33) Медведівка—село Черкаського повіту.

34) Сміла—містечко Черкаського повіту, близько Черкас.

35) Корсунь—містечко Канівського повіту.

36) Канів—повітовий город в Київщині.

37) Умань—город повітовий губернії Київської. [Прим. Шевченка].

38) Дамаська шабля—найкращої сталі.

39) Що воно значить—дивись далі примітку Шевченка до слова „Будища“ (прим. 42).

40) До Унії козаки з Ляхами мирилися, і як би не єзуїти, то, може б, і не різалися. Єзуїт Посевин, легат (посланець) папський, перший начав унію в Україні. [Примітка Шевченка].

41) Керейівка—село Звенигородського повіту. [Примітка Шевченка].

42) Село Будища—недалеко од Керейівки; в яру озеро і над озером ліс невеликий, зоветься Гупалівщиною, за те, що там Залізняк збирав Ляхів з дерева. Льохи, де був захований шляхетський скарб, і досі видно, тільки вже розруйновані. [Примітка Шевченка].

43) Червонець, що дав Залізняк хлопцеві і досі єсть у сина того хлопця, котрому був даний; я сам його бачив. [Примітка Шевченка].

44) Лисянка—містечко Звенигородського повіту над річкою Книлим Тікичом. Тут зійшлися Гонта з Залізнякам і розруйнували старосвітський будинок, Богданом ніби то будований [Прим. Шевченка]. Але Шевченко тут трохи помиляється: Гонта з Залізнякам зійшлися не тут, а пізніше—під Уманью.

45) Майданівка—село недалеко од Лисянки [Примітка Шевченка].

46) Лебедин—дівочий монастир між Чигрином і Звенигородкою. [Примітка Шевченка].

47) Кінні Narodowi (народові), „Кавалерія народова“—так звалися польські драгуни; їх було тоді в Умані 3000, і всі були побигі гайдамаками [Прим. Шевченка].

48) В Умані Гонта убив дітей своїх за те, що їх мати—католичка помогла єзуїтам перевести їх у католики. Младанович, товариш синів Гонти, бачив з двіниці, як вони умерли, і як школярів базилянської школи потопив Гонта в криниці. Він багатю написав об Гайдамаччині, але друкованого нема нічого [Прим. Шевченка]. Справді, тоді, коли Шевченко писав своїх „Гайдамаків“, надрукованого з писання Младановича не було нічого—аж через 10 літ, загриницею у Познані, вийшла у світ книжка Младановича. Але ні в тій книжці, ні в якій иншій не говорить про те, щоб Гонта справді порізав своїх синів.

49) Базилянська школа була уніятська. Базиляне—ченці ордена (товариства) Святого Василія. В тій школі добре вчили, а через те

	Ціна.
Тристан Бернар. Пригода 7 квітня, Ко- медія на 1 дію	30 к.
Біографія М. Грушевського	40 к.
Шевченко Т. Кобзарь (повний)	3 крб. 50 к.
„ „ в оправі	5 крб.
Васильченко С. На перші гулі, пєса на 1 д.	40 к.
„ Не співайте, півні, не вменшайте ночі на 3 д.	60 к.
Коцюбинський М. Твори т. I.	2 крб. 50 к.

Шкількі підручники.

Грінченко Б. Граматка до науки читання й писання	70 к.
„ Рідне Слово. Книжка для чи- тання в початкових школах і перших класах гімназії 3 карб.	25 к.
Курило О. Початкова граматика	70 к.
Чепіга Я. Задачник. Рік I і II	по 80 к.
Титаренко С. Дитяча розвага. Збірн. забавок	1 карб. 30 к.
Білоусенко О. Баю-баю. Чиганка для дітей молодшого віку (друк.)	40 к.
Григорев-Наш. Про навчання дітей рід- ної історії (по методичній історії)	40 к.
„ Історичні пісні. З поясненнями (друк.)	40 к.

Дитяча бібліотека.

Білоусенко О. Колобок. Казка з мал.	30 к.
---	-------

Васильченко С. Княженко. Осетин. казка, з мал.	50 к.
„ Чорний Орєй. Осетин. казка, з мал.	30 к.
„ Чарівна Роза. Мені моє з мал.	30 к.
„ Левеня	30 к.
„ Піванка	55 к.
Гаршін В. Жаба-мандрівниця	15 к.
Коцюбинський М. Пятизлстний	20 к.
„ Харитя. Маленький грішник	30 к.
„ Ялинка	30 к.
Нечуй-Левицький. Запорожці	30 к.
Мамія-Сібіряк. Упертий Цап, 3 мал.	60 к.
„ Лісова казка	20 к.
„ Ворона та канарик, з мал. (друк.)	20 к.
Матвіїв. Півник та курочка 3 мал.	15 к.
„ Кіт та лисиця. Казка, з мал.	40 к.

- 1) Заовлення приймаються тільки великими пар-
тіями. При заовленнях треба прикласти
половину грошей. 2) При заовленнях треба
зазначати точно адресу і спосіб пересилки
(залізниця, пароплав). 3) Великим заов-
ням знижка.

Гроші й заовлення надєдати по адресі:
Київ, Книгарня Т-ва „К Р И Н И Ц Я“ Нестєрєвська 27.

Музична бібліотека під ред. О. Кошиця

2. *Ще не вмерла Україна* муз. Січинського 20 коп.
3. *Слава Україні гимн* на 4 гол. муз. Стеценка 50 коп.
4. *Заповіт Т. Шевченка* розклад на 4 гол.
М. Левицького 40 коп.
5. *Біду собі купила* для міш. хору ар.
О. Кошиця 70 коп.
6. *Дума про Нечая* для чолов. хору ар.
О. Кошиця 70 коп.
7. *Україно Мати! Кат сконав.* для мішан хору
муз. К. Стеценка 60 коп.
8. *Ще не вмерла Україна* розкл. на 4 гол.
М. Левицького 60 коп.

Друкуються й незабаром вийдуть:

Ой, летять, летять три околи на 4 гол. ар. О. Кошиця
Чайна дума чорноморська про баритона ар. О. Кошиця
Весняна ніч сл. Н. Кибальчич, муз. Борецького

~~НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУ ім. І.І. МЕЧНИКОВА~~
"ІГОРА Я
"СОНЮ"
"БІБЛІОТЕКА
"СОНЮ"

„КРИНИЦЯ“
Київ,
Нестерівська 27.

Ціна 1 карб.

Кооперативного Т-С

Крилицьва Крилиця

Ольга Петрівна Петрова 1 18 12

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУМА І.І. МЕЧНИКОВА